

ISSN 1392–1681

BALTARUSIJA – SAŠTINGIS IR TRANSMUTACIJA: ŽVILGSNIS IŠ LIETUVOS*

Viešajai informacinei ir komunikacinei Baltarusijos erdvei vis greičiau traukiantis, paradoksaliu būdu išryškėja visuotinės informacijos ir masinės komunikacijos efektyvumas skaidrinant, įveikiant ir galutinai eliminuojant dar užsilikusius Rytų Europoje „Berlyno sienos“ artefaktus.

Svariu patvirtinimu ir perspektyviu šios tendencijos pavyzdžiu laikytina 2004 m. rudenį pasirodžiusi kolektyvinė monografija, parengta bendromis Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros ir Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto Strateginių tyrimų centro bei tyrinėtojų ir ekspertų iš Baltarusijos pajėgomis.

Recenzuojamo tyrimo solidumą užtikrina ne tik nagrinėjamų temų įvairovė bei autorių kvalifikacija, bet ir ankstesnis šios krypties tyrimų įdirbis (žr., pvz., tarptautinių konferencijų „Lietuvos Rytų kaimynai: politika ir saugumas“ (2002) ir „Baltarusija, quo vadis?“ (2003) medžiaga).

Šios aplinkybės sąlygoja tiek analitinį, tiek apibendrinamąjį pristatomo mokslinio darbo pobūdį.

„Baltijos paradoksų“ turinį sudaro problemos įvadas, penkios dalys ir studijos apibendrinimas. Pirmojoje knygos dalyje aptariami Bal-

* Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas. Monografija. Sudarė G. Vitkus, V. Pugačiauskas. Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2004.

tarusijos politinės sistemos ypatumai, susiję su vis labiau išigalinčio autoritarinio režimo generuojamomis grėsmėmis. Antroje dalyje nagrinėjama prieštaringa Baltarusijos saugumo sektoriaus plėtotė bei galimi negatyvūs jos padariniai nesant jėgos struktūrų pilietinės kontrolės. Trečioji dalis skirta Baltarusijos ekonominio modelio ydoms analizuoti stringančios ekonomikos liberalizavimo sąlygomis. Ketvirtojoje dalyje dėmesys telkiamas į tas ekologines negandas Baltarusijoje, kurios verčia susirūpinti ir jos kaimynus. Pagaliau penktojoje dalyje mėginama pažvelgti į Baltarusiją kaip į būsimos ES politikos taikinį bei nuspėti tolesnius ES laikysenos pokyčius.

Kolektyvinio tyrimo objekto pasirinkimo, iškelto tikslo bei metodologinių priemonių jam pasiekti motyvacija grindžiama įvadiniame G. Vitkaus straipsnyje „Baltarusija kaip regioninio saugumo veiksnys“. Čia pabrėžiama, kad objektas – tai socialinė-politinė nūdienos Baltarusijos padėtis, o tikslas – pateikti kompleksiską šalies būklės ir raidos perspektyvų vaizdą siekiant išsamiau įvertinti Baltarusijos kaip Lietuvos, Lenkijos ir kitų Baltijos šalių saugumo veiksnio svarbą.

Straipsnyje įspėjama, jog neverta tikėtis būsiant lengviau spręsti mūsų šalies regioninio saugumo problemas įstojus Baltarusijai į Europos Sąjungą. Pagrindinė to priežastis – rizikos kupinos Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos demokratinės ir ekonominės plėtotės peripetijos. O Lietuvos užsienio politikos formuotojai, atrodo, tinkamai nereaguoja į naujus iššūkius ir sunkumus. Tenkinamasi pasyviu Lietuvos, kaip savotiško tarpininko tarp Rytų ir Vakarų, vaidmeniu. Neretai manoma, kad sovietinio laikotarpio patyrimo pakaks atlikti šią misiją. Tuo G. Vitkus ir kiti knygos sudarytojai ne be pagrindo abejoja. Juk nuo Sovietų Sąjungos žlugimo jau praėjo daugiau kaip dešimtmetis, per kurį vyko daug painių ir prieštaringų transmutacijos procesų. Tačiau kvalifikuotų Lietuvos ekspertų artimiausių Rytų klausimais, neminint jau NVS, korpusas toki gražu dar nesusiformavo. Pirmiausia tai pasakytina apie „baltarusologiją“, kuri, palyginti, pavyzdžiui, su „kaliningradistika“, dar tik klostosi.

Recenzuojama monografija turėtų suteikti papildomą impulsą pažinti Baltarusijos aktualijas, juolab kad savarankiškas šios šalies

veiksny – ir tai yra paradoksas – kone sutartinai ignoruojamas didžiuomoje Europos ir Baltijos saugumo studijų. Paprastai argumentuojama, kad Baltarusijos valstybė, sudariusi sąjungą su Rusija, kartu apskritai atsisakė savarankiško subjekto prerogatyvų tvarkant tarptautinio saugumo reikalus. Ši teisinga išvada vis dėlto, anot autorių, esanti pernelyg kategoriška. Todėl įvade žadama remtis įžvalgesne autoritetingo britų politologo B. Buzano pažiūra, kuria remiantis išsami saugumo analizė atliktina ne tik nacionaliniu arba sisteminiu lygiu, bet ir pasitelkus vidurinį arba regioninį lygmenį. Antraip neįmanoma suprasti visuminės atskiros šalies saugumo situacijos tiek santykių su didžiosiomis galybėmis, tiek su vietinėmis valstybėmis balanso atžvilgiu. Pagrindinis analitinis įrankis, kuriuo ketinama pasinaudoti, yra paties britų politologo siūloma saugumo komplekso idėja. Komplexą konstituoją tokia valstybių grupė, kurioje kiekvienos jų saugumo interesai yra taip glaudžiai susiję tarpusavyje, kad kiekvienos jų nacionalinis saugumas turįs būti suvokiamas tik atsižvelgiant į kitų grupės narių interesus. Būtų tiesiog nesupratimas, jei Lietuva arba Lenkija atsiribotų nuo Baltarusijos integracijos į NATO ir ES dingstimi. Visa tai diktuoja poreikį įdėmiau ir visapusiškiau patyrinėti dabartinę „baltarusišką realybę“.

Atskirai pažymima, kad istorija iškrėtė Baltarusijai pokštą – ji iš esmės tapo suvereni valstybė prieš jos pačios daugumos gyventojų valią. Daugelis tikėjosi, kad Baltarusijos politinis elitas pasinaudos realia proga ir suskubs kloti demokratinės valstybės pamatus sekdamas kaimynų pavyzdžiu. Bet dėl daugybės priežasčių šios viltys žlugo. Valdžia galiausiai atiteko „liaudies tribūnam“, kurių šūkiu, nors ir prasilenkia su nacionaliniais šalies interesais, pataikauja masinėms sovietinio raugo populistinėms nuotaikoms. Nuo 1994 m. prezidentaujantis A. Lukašenka ištesėjo daugumos palaikytą pažadą „restauruoti“ sovietinę santvarką su jos teikiamomis apgailėtinais menkomis socialinėmis garantijomis. Suprantama, apie tiesmuką praeities restauraciją negali būti nė kalbos, bet faktas yra tas, kad A. Lukašenka ir jam pavaldi nomenklatūra įstengė „sukryžminti“ socialistinius reliktus su rinkos elementais. Kiek ilgai gyvuos šis „hibridas“, šiandien

niekas, įskaitant ir autorių kolektyvą, nesiryžta prognozuoti. Išties politologinėms prognozėms, be kita ko, reikia specialių sociologinių tyrimų duomenų, tačiau ten, kur siautėja cenzūra, apie panašių tyrimų organizavimą negali būti nė kalbos. Matyt, ir dėl to Sovietų Sąjungos griūtį daugmaž tiksliai atspėjo labai mažai sovietologų. Kol kas konstatuosime, jog svarstomas metodologinis reglamentas ganėtinai gerai atitinka monografijai keliamus reikalavimus. Dabar apie kiekvieną dalį.

Pirmoji, V. Pugačiausko (Lietuva) parašyta dalis vadinasi „Valdžios „vertikalė“: institucijos ir ideologija“. Taigi dėmesio centre – A. Lukašenkos surešta vadinamoji valdžios „vertikalė“, t. y. autoritarinio režimo konstrukcija, kai „stiprus“ prezidentas sutelkia savo rankose kone visus valdžios svertus. Autorius tuo įsitikina analizuodamas Baltarusijos Respublikos Konstituciją, parlamento ir vyriausybės veiklą bei oficialiąją ideologiją. Aptakios konstitucijos straipsnių formuluo-tės leidžia prezidentui savo nuožiūra griebtis „reikalingų veiksmų“ siekiant užtikrinti šalies saugumą, vientisumą, ekonominį stabilumą ir pan. Akivaizdu, kad stabilumo palaikymo dingstimi prezidentas gali nebaudžiamai išvaikyti net ir parlamentinę opoziciją (tai, beje, ir buvo pademonstruota 2003 m.). Prezidentui taip pat priskiriamos tokios konstitucinės funkcijos: nustatyti vyriausybės struktūrą, skirti ir atleisti ministrą pirmininką, vadovauti posėdžiui, prireikus atšaukti vyriausybės sprendimus. Paminėtini ir tokie įgaliojimai: prezidentas vienašališkai skelbia ne tik eilinius, bet ir pirmalaikius parlamento rinkimus, jo skelbiami dekretai iš karto įgauna juridinę galią, be to, jis savo nuožiūra paskiria ir atleidžia Konstitucinio Teismo teisėjus, Centrinės rinkimų komisijos narius, Valstybės kontrolės komiteto pirmininką ir t. t. Prezidentui talkina Prezidento administracija ir Prezidento reikalų valdyba, kurios pagal joms suteiktus plačius įgaliojimus ir disponuojamus finansinius išteklius faktiškai sudaro pirminę politinę „rūmų vyriausybę“. O oficialioji Baltarusijos vyriausybė tėra tik ūkinė, techninė-administracinė institucija, veikianti prie prezidento tarsi koks sovietinių laikų statybos „darbų vykdytojas“.

Analogiškai ir parlamentas – Baltarusijos nacionalinis susirinkimas po 1996 m. referendumo išvirto į fasadinį „antspaudo uždėjimo parlamentą“. Pakanka pažymėti, jog prezidento dekretai sudaro apie pusę priimtų įstatymų. Svarbiausią parlamento savaveiksmiškumą laiduojantį biudžeto įstatymo projektą vėlgi teikia pats prezidentas. Ką jau kalbėti apie paskutinį prezidento „argumentą“ – neeilinių parlamento rinkimų paskelbimą.

A. Lukašenkos propaguojamos valstybinės Baltarusijos ideologijos idėjos – bendruomeniškumas, kolektyvizmas, internacionalizmas ir kitos – neranda atgarsio baltarusių sielose, nes yra aiškiai dirbtinės ir valdiškos. Negelbsti nei „akademikų“, nei etatinių ideologinių darbuotojų pastangos. Kita vertus, ir opozicinės režimui jėgos negali užpildyti ideologinio vakuumo – ir liberalizmo, ir tautinės valstybės idealai žmonėms tebelieka svetimi. Šiaip ar taip, būtent ideologija, anot autoriaus, yra silpniausias „vertikalės“ matmuo.

Autorius reziūuoja, kad neribota prezidento laisvė dėl visų pirma konstitucinių mechanizmų netobulumo yra esminis pavojaus šaltinis. Kai vienas politikas manipuliuoja visos valdžios svertais, jo veiksmai tampa neprognozuojami. Ši aplinkybė daro ir Baltarusijos valstybę regioninio nesaugumo bei nestabilumo veiksmu. Apibendrinamas V. Pugačiauskas teigia, kad esamo prezidento viešpatavimas užtruks dar ilgai, kadangi demokratinė alternatyva neturi masinės atramos.

Antrąją dalį „Saugumo sektorius: jėgos struktūros, valstybės paslaptys ir Rusija“ parašė Vyacheslav Paznyak (Baltarusija). Į saugumo sektorių autorius įskiria aukščiausiąją šalies reikalų vadovybę, „jėgos struktūras“ – Gynybos ministeriją, Vidaus reikalų ministeriją, Valstybės saugumo komitetą (KGB) ir beveik visus kitus svarbesnius vykdomosios valdžios organus. Vyraujančią poziciją čia *de jure* ir *de facto* užima prezidentas, kuriam talkina pavaldūs jam Prezidento saugumo tarnyba bei konstituciškai neįteisintas Nacionalinis įstatymų rengimo centras prie prezidento. Parlamentui tenka antraeilis vaidmuo, naujojoje ginkluotųjų pajėgų įstatymo redakcijoje ši institucija iš viso nemi-

nima. Vien šis „akibroktas“ rodo autoritarinį kuriamos saugumo sistemos profilį.

Nuolat prezidento kurstomo saugumo užtikrinimo vajaus sąlygomis represinės tarnybos „teisiniu pagrindu“ slopina bent kiek drąsesnes opozicinių partijų, profsąjungų, žmogaus teisių gynimo iniciatyvas. Nepalankios režimui informacijos platinimas laikraščiuose ar per televiziją griežtai užkardomas prisidengus „valstybės paslapčių“ arba „stabilumo“ išsaugojimo iškaba.

Buvusios SSRS pavyzdžiu esminė informacija, pavyzdžiui, faktinė karinių išlaidų apimtis, žinoma tik prezidentui ir keletui aukštų pareigūnų. Kuo valdžia teisina savo autoritarinę elgseną?

Pasak oficialiosios pozicijos, plėtimasis į Rytus ir galimybė be JTO mandato panaudoti karinę jėgą kelia tiesioginę grėsmę Baltarusijai. Analogiškai Minskas interpretuoja ir numanomą JAV karinių bazių perkėlimą į Lenkiją. Prezidento A. Lukašenkos žodžiais, „pasaulis grįžta į būklę, kai karas ir karinis spaudimas tampa realiu užsienio politikos įrankiu“, atskiros valstybės siekia įtvirtinti savo hegeemoniją ir monopolinį viešpatavimą, o tarptautinė teisė nebegali visiškai garantuoti valstybių suvereniteto ir teritorinio vientisumo apsaugos. Štai kodėl „Baltarusijos vadovybė nukreipė pastangas į tai, kad savarankiškai sistemingai spręstų prioritetinius nacionalinės gynybos uždavinius“.

Autorius linkęs teigti, jog autonomiškos nacionalinės sistemos buvimas greičiausiai pasirodys besąs „neįgyvendinama misija“. Juk šalis, pirma, neturi pakankamai išteklių realizuoti ir, antra, šitoks užmojis pervertina karinio veiksnio reikšmę tarptautinės kooperacijos saugumo srityje sumenkinimo sąskaita. Galų gale iškreiptai suvokiami iššūkiai saugumui.

Viename seminarų prezidentas pareiškė, kad vadovybė priešinasi „kultūrinei ir ideologinei Vakarų pasaulio agresijai“ ir kad „Baltarusijai laikmečio požiūriu ‘tenka didis Rytų Europos civilizacijos dvasinio lyderio vaidmuo’“. Todėl duoti atkirtį grėsmei saugumui humanitarinėje srityje turinti oficiali valstybės ideologija. Būtent ideologija pašaukta formuluoti kriterijus kaip atpažinti pavojus, kylančius na-

cionaliniam saugumui. Tačiau vadinamoji „valstybingumo idėja“, autoriaus nuomone, pati gresia „perkrauti“ ir nugramzdinti dugnan visą valdžios „vertikalę“. Ideologinis baigtumas uždaros visuomenės sąlygomis visada veda prie visos sistemos griūtis.

Kritikuotina ir vienpusiška Baltarusijos orientacija į Rusijos geopolitinius interesus. Dėl to Baltarusija atsiduria anapus regioninio ir europinio apskritai saugumo perimetro. Baltarusijos padėtis iš viso esanti dviprasmiška, mat tuo metu, kai Maskva skelbiasi NATO ir JAV strategine partnere, Minskas priešingai – tampa svetimesnis tokiai partnerystei. Vis dėlto Baltarusijai ateityje, matyt, teks labiau kooperuotis negu konfrontuoti su NATO, nes Rusija tikrai paaukos savo santykius su NATO dėl Baltarusijos politinio režimo stabilumo. Taigi Baltarusijai vienaip ar kitaip lemta prisidėti prie objektyvių regioninio saugumo užtikrinimo imperatyvų įgyvendinimo, o tai pareikalaus iš Minsko rimtų pastangų įveikti ligšiolinę vidaus ir užsienio politikos inerciją. Tokia yra baigiamoji antrosios dalies išvada.

Trečioji dalis – „Ekonomika: ypatingas modelis ar aklavietė?“ Jos autorius Valery Dashkevich (Baltarusija) pirmiausia nurodo, kad Baltarusija yra vienintelė valstybė, per vienuoliką nepriklausomybės metų, neįveikusi nė vienos iš privalomų ūkio liberalizavimo užduočių.

Natūralu, kad esama Baltarusijos ekonominė sistema – tai socialistinis planinis ūkis su laisvosios rinkos „inkliuzais“. Antra vertus, dėl to, kad buvo atsisakyta visuotinio privatizavimo, o vidaus paklausa buvo skatinama naudojant infliacinius finansų šaltinius, Baltarusijai pereinamuoju laikotarpiu pavyko minimizuoti gamybos nuosmukį ir išvengti masinio nedarbo bei visuomenės susiskirstymo į sluoksnius. Tатаi leido šalies vadovybei girtis atradus „specifinį“ modelį pereiti prie rinkos ekonomikos. Tačiau vargu ar šis „stebuklas“ būtų įvykęs, jei ne pigių energijos žaliavų, už kurias daugiausia buvo atsiskaitoma prekėmis, tiekimas iš Rusijos. Taigi aišku, kokiu būdu valdžia užsitikrina daugumos rinkėjų paramą.

Tačiau jau kuris laikas Baltarusijos ūkio augimo sparta ėmė lėtėti ir vis labiau ryškėja ligšiolinės ekonominės politikos ypatingumas. Ją autorius apibūdina kaip „primityvų ir stichišką“ keinsianizmo, administracijai stimuliuojant bendrą vidaus paklausą ir laisvosios rinkos elementų užsienio prekyboje mišinį. Toks kursas būtinai numato griežtą kainų ir pajamų reguliavimą, mokesčių lengvatą didelėms mašinų gamybos įmonėms bei žemės ūkiui, valstybės sektoriaus privatizavimo išaldymą. Iškalbinga detalė – vyriausybė prieš keletą metų įvedė „auksinės akcijos“ taisyklę, pagal kurią gali kištis į bet kurios akcinės bendrovės veiklą, jei valstybei priklauso bent viena jos akcija.

Vyriausybės veikla neatspindi jokių strateginių tikslų, ji apsiriboja metinių makroekonomikos prognozių – užduočių formulavimu ir už jų vykdymą kas ketvirtį atsiskaito prezidentui. Todėl privatus užsienio kapitalas aplenkia Baltarusijos investicijų rinką. Per pastaruosius dvejus metus Baltarusijos BVP negali įveikti 5 proc. augimo ribos, nors šio rodiklio augimo tempai stengiantis įveikti bendrą atsilikimą turi būti didesni. Tuo pat metu vidutinis šalies ūkio rentabilumas nuolat mažėja, net 34,9 proc. visų bendrovių sudaro nuostolingos įmonės. Mažiausiai efektyvios yra valstybės įmonės ir bendrovės, kuriose yra valstybinio kapitalo, tačiau būtent jos sukuria ne mažiau kaip 70 proc. BVP. Blogėjant įmonių finansinei padėčiai nepriemokos į biudžetą 2003 m. siekė apie 500–600 mln. dolerių (10–12 proc. biudžeto pajamų). Prezidentui A. Lukašenkai paliepus, sparčiai didinamas realusis darbo užmokestis – šiuo metu jis yra 109,2 JAV dolerių per mėnesį. Dėl to nuostolingų įmonių padvigubėjo. Dėl šios ir kitų priežasčių verslas traukiasi į „šešėlį“, o iš visos šešėlinės ekonomikos gaunamų pajamų dydis siekia 40–50 proc. BVP. Šalies ekonomiką slegia ir itin dideli mokesčiai – apie 50 proc. pridėtinės vertės.

Vienas iš specifinių Baltarusijos ūkio bruožų – priklausomybė nuo išorinės rinkos. Nesant nuosavų žaliavų šaltinių ir spaudžiant būtinybei eksportuoti daugybės didelių įmonių produkciją į užsienį, Baltarusija kritišku laipsniu priklauso nuo išorinės, ypač Rusijos, rinkos. Todėl užsienio prekybos balanse importas nuolat viršija eksportą, o prekybos deficitas kasmet sudaro iki 1,3 mlrd. dolerių.

Baltarusijos vadovybė uždelsė vykdyti pinigų reformas (gretimos šalys gerokai anksčiau pertvarkė savo finansų sistemas), todėl tik dabar jaučiamas didesnis pasitikėjimas nacionaline valiuta.

Taigi pribrendo laikas griebtis nuoseklių struktūrinių reformų: pirma, privatizuoti valstybės įmones, antra, liberalizuoti finansų rinką, trečia, steigti nepriklausomą teisinę sistemą. Šios pavėluotos užduotys rodo pakliuvus „ypatingą“ Baltarusijos modelį į aklavietę.

Ketvirtosios knygos dalies „Ekologijos būklė“ autorė Eleonora Gvozdeva (Baltarusija) įsitikinusi, kad vertinant Baltarusiją kaip regioninio saugumo veiksnių būtina atsižvelgti į jos užimamą vietą Europos ekologinėje erdvėje. Dėl geografinės padėties Baltarusija savo vidines ekologines problemas lengvai „retransliuoja“ kaimynams. Taip pat reikšminga ir tai, kad Baltarusija yra europinės ekosistemos deguonies donoras – ji pati suvartoja dvigubai mažiau deguonies nei išskiria jos augmenija. Gaila, tačiau aplinkosaugos problemos tebe laikomos, anot autorės, vidiniais šalies rūpesčiais, o paveldėtas iš sovietmečio nihilistinis požiūris į aplinkosaugą tebėra gajus. Nors iki šiol nesama išsamesnių ir patikimų duomenų apie ekologinę būklę, jau turima informacija verčia nerimauti dėl akivaizdžios šios būklės degradacijos. Visų pirma dėl pasenusių technologijų taikymo penktadalis šalies teritorijos užteršta radionuklidais, miestų užterštumas daug kartų viršija normą, nesiliauja dirvožemių erozija ir t. t. Pagyvėjus ekonomikai suminių nuostolių dėl taršos didėjimo tempai viršija BVP augimo tempus. „Likutiniu“ principu finansuojamos ekologinės programos negali užkirsti kelio gresiančioms ekologinėms katastrofoms.

Iš pagrindinių grėsmių autorė mini dirvožemio kokybės ir krašto vaizdžio degradavimą, bioįvairovės mažėjimą, vandens išteklių teršimą, Černobylio katastrofos padarinius. Pastarųjų mastas gausiai iliustruojamas paveikslais, diagramomis ir panašiai.

Lemiamais instituciniais ekologinių pavojų veiksniais įvardijami šie: informacijos apie politinius sprendimus stoka, vangus visuomenės dalyvavimas galynėjantis su ekologinėmis bėdomis, teisinių ekologinio saugumo užtikrinimo normų netobulumas. Kaip žinoma, viešumas yra bene svarbiausias mechanizmas, laiduojantis ekologinių

problemų sprendimą, tačiau daugelis ekologinių tyrimų rezultatų monopolizuojami žinybų ir neviešinami. Dar labiau blogina padėtį bendra prasta ekologinė kultūra, nekalbant jau apie nedemokratinę sprendimų priėmimo apskritai tradiciją. Teisės aktai, reguliuojantys aplinkosaugos reikalus, yra labiau deklaratyvūs, nes pati valdžia neskuba prisiimti savo atsakomybės už apgailėtiną ekologinę būklę dalies. O juk Baltarusijos gamtos išteklių naudojimas ir aplinkos sauga priklauso valstybės nuosavybei. Antra vertus, kaip pažaboti pagrindinius „teršimo šaltinius“ – gamyklas milžines, kai šios irgi yra valstybės nuosavybėje. Toleruojama buvusios SSRS patirtis šiuo atžvilgiu nieko gera nežada. Taigi ekologinės grėsmės iš esmės iškyla kaip, „chroniškos visuomenės krizės pasekmė“.

Apibendrinamajame poskyryje prognozuojama, kad plėtojantis pramonei bei merdėjant institucinei aplinkosaugos struktūrai, ekologinės problemos Baltarusijoje tik aštrės. Valdžios politika – „lopyti ekologines skylės“ užuot šalinus jų priežastis, daro šią valstybę didžiausiu regioninės ekologinės grėsmės šaltiniu.

Paprastai šiokių tokių vilčių dedama į vietinių aplinkosaugininkų, tarkime, „žaliųjų“ judėjimus, tačiau apie pastaruosius mums nieko nepranešama.

Penktąją dalį – „Baltarusija Europos Sąjungos darbotvarkėje“ – parašė Sander Huisman (Olandija). Vakariečio tyrėjo požiūriu, išpūdinga ES plėtra bei jos įtakos didėjimas, neišspręstų vidaus problemų našta, kieta Rusijos prezidento V. Putino laikysena A. Lukašenkos atžvilgiu *volens nolens* tvirtai kreips Baltarusijos vadovybės dėmesį į kaimynus iš Vakarų.

Savo ruožtu ES pozicija Baltarusijos atžvilgiu tolydžiai keičiasi nuo pirminės pernelyg griežtos, autoriaus manymu, reakcijos į demokratijos ir žmogaus teisių pažeidėjimus Baltarusijoje „švelnesnių“ priegų paieškos link. Atsiradus bendros ilgos ES ir Baltarusijos sienos perspektyvai, Europos Sąjungos vadovams tenka labiau apgalvotai artikuliuoti ES saugumo strategiją Rytų kryptimi. ES saugumo strategijos dokumente „Saugi Europa geresniame pasaulyje“ (2003) įvardijamos penkios grėsmių grupės: terorizmas, masinio naikinimo

ginklų plitimas, regioniniai konfliktai, blogai valdomos, silpnos ar žlungančios valstybės, organizuotas nusikalstamumas. Blogo valdymo pavyzdžiu, žinoma, laikytina Baltarusija, kuriai primygtinai reikėtų, remiantis dokumentu, rekomenduoti įveikti korupciją, įtvirtinti teisės viršenybę ir pan. Tačiau autorius, sugretinęs „baltarusiškas realijas“ su minėtu dokumentu, nusprendė, jog jame „dar daug vietos užima idealizmas“. Mat ciniška ir nuožmi A. Lukašenkos kova dėl savo autoritarinio statuso įtvirtinimo, dėl pinigų, būtinų palaikyti režimą, trukdo plėtoti normalius santykius su ES. O ji niekada nesitaikstys su tuo, jog Baltarusijos prezidentas nuolat rezga, apeidamas JTO sankcijas, ginklų sandėrius su liūdnai pagarsėjusiomis Artimųjų Rytų bei Afrikos šalimis, kaip ir su brutaliu opozicijos užgniauzimu. Taigi A. Lukašenkos elgesys kelia didelį susirūpinimą, bet kartu verta pasistengti atrasti realistiškesnių bei efektyvesnių būdų kaip vis dėlto įtraukti Baltarusiją į glaudesnio bendradarbiavimo projektus. Autorius pritaria tiems analitikams (R. Davidonis, A. Zagorskis), kurie kvestionuoja Baltarusijos izoliacijos metodo efektyvumą. Neperseniausiai priimta iniciatyva „Platesnės Europos kaimynystė: nauja santykių su mūsų Rytų ir Pietų kaimynais struktūra“ (2003 m.) jau yra „išties tos draugystei rankos“ politikos simbolis, o tai yra sveikintina.

Paskutiniame skyrelyje rekomenduojami 12 naujų žingsnių, kuriuos galėtų apsvarstyti ES, būtent bendradarbiavimo institucijų (ministrų, deputatų, aukštų pareigūnų lygmeniu) steigimas, įvairiopas TACIS programų forsavimas, ES narių konsulatų steigimas Baltarusijos pasienio miestuose ir panašiai.

Įvardyti žingsniai atrodo priimtini, nes ES iš esmės nieko daugiau ir negali įgyvendinti „lanksčios“ politikos rėmuose. Tiesa, lieka neišaiškinta, ar Baltarusijos opozicinės jėgos irgi turėtų taikytis prie aptariamų politikos prioritetų. O gal opozicija galėtų pateikti svarių argumentų laikytis priešingos pozicijos? Atsakymai į šiuos klausimus neabejotinai praturtintų referuojamos knygos dalies turinį.

Baigiamajame skyriuje „Baltarusija tarp dviejų pasaulių: studijos apibendrinimas“ G. Vitkus (ats. red.) susistemina išvadinius visų penkių dalių teiginius.

Remiantis jais, formuluojama pagrindinė tyrimo išvada: Baltarusijos veiksnio bruožus lemia šalies politinės vadovybės pastangos ne be „tyliosios daugumos“ pritarimo „restauruoti“ buvusią sovietinę santvarką. Rezultatas – du vienas kitam svetimi pasauliai, dvi sanklodos, kurių vieną sudaro nomenklatūrinio socializmo relikto sistema, kitą – privataus, bet nelaisvo verslo sektorius. Dėl to Baltarusijos regioninio saugumo politika pasmerkta likti ambivalentiška ir asimetriška, nors ir savaip nuosekli, nes visų pirma turi tenkinti vyraujančius prezidento A. Lukašenkos sukonstruotos autoritarinės valdžios „vertikalės“ poreikius. Tačiau pastarieji griežtai kertasi su Europos Sąjungos keliamais liberaliais reikalavimais, dėl to susidaro sunkiai sprendžiamas galvosūkis: kokios linijos, „kietos“ ar „švelnios“, reikėtų laikytis Baltarusijos atžvilgiu jos vakarietiškiems kaimynams.

Tuokart pažymima, kad koliziją dėl Baltarusijos aprėpia platesnę pasaulinę santykių tarp demokratijų ir diktatūrų reguliavimo patirtį, kai kiekvienos kolizijos sprendimo būdą lemia konkrečios aplinkybės. Kadangi A. Lukašenkos režimas yra giliai įsišaknijęs visose šalies gyvenimo srityse, menkai tikėtina, jog Baltarusijos prezidentas ims pamažu trauktis stipėjant Europos Sąjungos spaudimui. Tuo grindžiamas A. Lukšenkos pasiūlymas „pačiai Europai pripažinti esant niūrią realybę ir išsivaduoti iš savo pačios paspęstų retorinių spąstų“. Atsižvelgiant į ribotas ES, pirmiausia gretimų Lenkijos, Lietuvos ir Latvijos galimybes daryti ženklesnę įtaką savo rytinei kaimynei, būtent pragmatinės pasiūlymo intencijos tampa vyraujančios. Neabejotina ir tai, kad užduotis pereiti prie pragmatinio bendradarbiavimo su Baltarusija formų kūrimo tampa rimtu iššūkiu Lietuvos užsienio saugumo politikai.

Tam tikrų abejonių kelia deklaruojama viltis esą minėtas bendradarbiavimas akivaizdžiau pademonstruotų Baltarusijos rinkėjams demokratijos pranašumus. Lyg ir nepanašu į tai, kad Baltarusijos rinkėjai intensyviau išgyventų pasirinkimo tarp demokratijos ir autoritarizmo situaciją. O gal ledai vis dėlto pajudėjo? Pamatuotas atsakymas būtų platesnė Baltarusijos gyventojų ideologinių-vertybinių nuostatų dinamikos analizė, o to monografijoje kol kas pasigenda-

ma. Stebina taip pat Baltarusijos opozicijos raidos laimėjimų ir pralaimėjimų, tolesnių veiklos perspektyvų vertinimo nebuvimas. Pagaliau niekada nepakenktų bent kiek plačiau apibūdinant vienos ar kitos šalies padėtį pasigilinti į jos socialinės struktūros ypatumus bei kaitos kryptis, o to vėlgi knygoje nerandame. Socialinė struktūra kolektyvinėje monografijoje minima epizodiškai, todėl jos evoliucija, modernizacija ir galimybės lieka miglotos.

Šių pastabų, žinoma, nederėtų absoliutinti, kadangi išvardyti teminiai blokai, kuriems pristigo dėmesio, latentiška ir implicitiškai įkomponuoti į recenzuojamos monografijos tekstus. Be to (apie tai jau buvo užsiminta), būtina atsižvelgti į tai, kad reikšminės informacijos apie autoritarinio režimo valdomą šalį gavimas – niekada visiškai neįvykdomas tikslas.

Monografijos tema neabejotinai aktuali, ypač „oranžinės revoliucijos“ Ukrainoje akivaizdoje. Jos poveikis lygintinas su neišvengiamai kylančia potvynio banga, užliejančia visą geopolitinio regiono erdvę. Teikiamas akademinės bendruomenės ir visuomenės teismui Lietuvos ir Baltarusijos politologų darbas tikrai paskatins tolesnius apmąstymus ir tyrimus šia aktualia ir aštria visam Lietuvos politikos mokslui kryptimi.

VLADIMIRAS TRIMAILOVAS